

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Комісар Людмила Петрівна

УДК 130.2

ІДЕЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія,
філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Гатальська Стелла Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Дротянко Любов Григорівна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Журавльова Тетяна Володимирівна,
Національний гірничий університет України,
доцент кафедри філософії.

Захист дисертації відбудеться “22” грудня 2008 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.27 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м.Київ, вул. Володимирська, 64, ауд.330.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М.О.Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м.Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12).

Автореферат розісланий “17” листопада 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Караульна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ідея інтертекстуальності набула чільного місця в культур-філософському дискурсі від тоді, як в середині ХХ століття на зміну структуралістській парадигмі прийшов якісно новий напрям у постмодерністській текстологічній теорії, який отримав назву “постструктуралізм”. Однією з найвідмітніших рис у постструктуралістській парадигмі є текстоцентризм, тобто прагнення постструктуралістів уподібнити самосвідомість особистості певній сумі різноманітних текстів, які, на їх думку, і складають світ культури.

Постструктуралістська парадигма презентує якісно нове, неklasичне розуміння тексту: текст (в широкому сенсі) не лише відображає реальність, а й сам є реальністю культури і, відповідно, – реальністю цілого світу. У розвідці “Смерть автора” Р.Барт стверджує, що текст не можна вважати лише засобом передання авторських намірів; він являє собою сплетення цитат, почерпнутих з незліченних культур. Поява ж ідеї інтертекстуальності взагалі відіграла роль “коперніканської революції” не лише в сучасному літературознавстві, а й в усіх галузях філософії та культури. Той спосіб, яким інтертекстуальність активізує пам’ять читача і запас його знань, та вирішальна роль, яка йому відводиться, мають найголовніше значення: особливість інтертексту в тому, що він задає певний режим читання й інтерпретації, який вимагає від читача активної участі у продукуванні смислу. Як і інші ефектні концепції, концепція інтертекстуальності відразу отримала статус універсальної методики літературознавчого аналізу і зрештою була екстрапольована й на інші явища культури.

Поняття інтертекстуальності було постульоване Ю.Крістєвою у 1967 р. на підставі аналізу концепції “поліфонічного роману” М.М.Бахтіна, який зафіксував феномен діалогу тексту з іншими текстами (і жанрами). Спроба визначення суті інтертекстуальності міститься в працях Р.Барта, Ж.Деріди, Ж.Женета, Л.Жені, Ж.Лакана, Ж.-Н.Марі, Н.П’єге-Гро, С.Рабо, М.Ріфатера, М.Фуко та ін. “Децентрація суб’єкта”, знищення меж між поняттям тексту і самим текстом (Р.Барт, Ж.Деріда), звело всю комунікацію до вільної гри означуваних і породило картину “універсуму текстів”, в якому окремі безособистісні тексти нескінченно посилаються один на одного і на все відразу, оскільки вони всі разом є лише частиною “всезагального тексту”, який в свою чергу співпадає із завжди вже “текстуалізованими” дійсністю та історією.

Простір культури – це місце взаємоорієнтації і взаємодії текстів, коли будь-який з них може бути прочитаним як продукт всотування і трансформації багатьох інших текстів.

Отже, текстуальність і інтертекстуальність постають як феномени, що один одного обумовлюють, і це призводить зрештою до зникнення поняття тексту як чітко виявленої автономної даності. Таким чином, інтертекстуальність тісно пов’язана з певним уявленням про текст: надати визначення інтертексту означає з необхідністю запропонувати певне визначення письма і читання, їх співвідношення з традицією й історією.

Важливе місце в дослідженні інтертексту займає генеалогія самого поняття інтертекстуальності, позаяк існує думка, що інтертекстова практика існувала задовго до кінця шістдесятих років – часу, коли вона перетворилася на безпосередній предмет філософської рефлексії. Отже, важливо визначити, з яких саме причин у філософії виникло поняття інтертекстуальності. Справа не лише в тому, щоб відтворити історію цього поняття, яке сформувалося відносно недавно, а в тому, щоб продемонструвати, в якому теоретичному контексті воно склалося.

Проте мета сучасних досліджень феномену інтертекстуальності полягає не стільки у пошуках нової дефініції інтертексту, і не в спробі подолання суперечностей між новим визначенням і тими, які вже існували. Потрібно передусім продемонструвати всю неоднозначність цього феномена і, не зважаючи на амбівалентність поняття інтертексту, довести плідність його застосування.

Інтертекстовий аналіз в літературознавстві передбачає співвідношення твору з іншими (попередніми і сучасними) творами і дискурсами і виокремлює “джерела” і “впливи”, здійснені на твір іншими творами. Інтертекстуальність як предмет культур-філософського осмислення актуалізує такі проблеми:

інтертекстуальність – як продуктивність і генератор смислів, як несвідомий субстрат, вписаний у культурний простір (Ю.Крістева, Ю.М.Лотман);

інтертекстуальність – як пізнавальна модель опису мови (Л.Жені);

інтертекстуальність – як інформаційна реальність (С.Рабо);

інтертекстуальність – як інтерпретація діалогізму (Ю.Крістева);

інтертекстуальність – як заперечення індивідуальності автора (Р.Барт, М.Фуко);

інтертекстуальність як безсуб'єктна практика (Ю.Крістева, М.Фуко).

Таким чином, проблемність і дискусивність, що з необхідністю виникають при спробі аналізу ідеї інтертекстуальності, виводять у безмежний соціокультурний простір, вимагаючи глибокого і детального дослідження. Адже сучасна свідомість визначає культуру як знаково-символічну систему, що виконує функцію відбору і структурування досвіду. Відповідно, різні культури по-різному виконують цей відбір і структурування, а інтертекстуальність – це ознака того способу, яким певний текст (а в культурі все може бути прочитане як текст) прочитує історію і культуру та вписується в неї.

Досьогодні немає єдиного більш-менш узгодженого визначення інтертекстуальності, хоча наголос ставиться на двох моментах: по-перше, жоден новий текст не може вважатися автономним через обов'язкову присутність в ньому попередніх текстів, і, по-друге, тексти функціонують лише на дискурсивній ниві культури.

Ставши одним з провідних понять культур-філософського дискурсу ХХ століття, феномен інтертекстуальності продовжує свій розвиток і у ХХІ ст., свідченням чому є поява величезної кількості спроб інтертекстового аналізу різних явищ культури. Питання “міжтекстової взаємодії”, діалогічних зв'язків між текстами викликають незгасимий інтерес у лінгвістів, культурологів, філологів вже майже протягом сторіччя. Отже, актуальність теми дослідження обумовлена тим, що формулювання сучасної цілісної концепції філософії культури не можливе сьогодні без детального дослідження ідеї інтертекстуальності у її філософському сенсі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота здійснена в межах Комплексної програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Наукові проблеми державотворення України”, науково-дослідна робота філософського факультету № 01БФ041-01 “Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть”.

Метою роботи є дослідження ідеї інтертекстуальності та виявлення особливостей її філософської рецепції і функцій в горизонті культури. Відповідно до цієї мети визначаються й основні **завдання** дослідження:

показати генезу теорії інтертекстуальності, дослідивши перехід парадигми текстоцентризму в парадигму інтертекстуальності;

визначити методологічні засади аналізу феномену тексту та охарактеризувати його комунікативну природу;

описати механізми та типи інтертекстуальних зв'язків культури;

продемонструвати практичну спрямованість ідеї інтертекстуальності шляхом аналізу функцій інтертекстового аналізу;

дослідити вплив діалогічної теорії на виникнення та формування ідеї інтертекстуальності в семіотиці;

показати сучасний стан і перспективи розвитку семіотики інтертекстуальності.

Об'єктом дослідження є сучасні концепції інтертекстуальності.

Предметом роботи є дослідження специфіки і можливостей інтертекстового аналізу культури.

Теоретико-методологічну основу дослідження склав творчий доробок вчених-постструктуралістів (Р.Барта, Ж.Деріди, Ж.Дельоза, Л.Жені, Ж.Женета, Ю.Крістевої, Ж.-Н.Марі, Н.П'єр-Гро, С.Рабо, М.Фуко) та теоретиків-семіологів (У.Еко, Ю.М.Лотмана, М.Ріфатера, Дж.Гопкінса), а також праці М.М.Бахтіна. Дослідження спирається також на праці вітчизняних і зарубіжних дослідників теорії інтертексту, зокрема М.А.Бологової, Т.Борисової, С.Б.Бураго, А.Вежбицької, Б.М.Гаспарова, Г.Денисової, М.Есколи, І.П.Ільїна,

І.Т.Касавіна, Г.К.Косікова, Н.А.Кузьміної, Т.М.Ніколаєвої, Н.В.Муравйової, О.Г.Ревзіної, І.В.Сілантьєва, П.Торопа, А.А.Чувакіна та інших.

У процесі дослідження авторка використала загальні методи наукового аналізу: принцип об'єктивності, аналізу та синтезу. Своєрідність поставлених проблем зумовила застосування аналітичного, системного, структур-функціонального, порівняльно-історичного та семіотичного методів.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненій експлікації культур-філософських засад ідеї інтертекстуальності.

Загальні висновки роботи **сформульовано в положеннях, які виносяться на захист:**

визначено, що класичний інтертекст, як простір сходження цитацій (дискурсів), що взаємонейтралізують одна одну, виникає в постмодернізмі. Теорія інтертекстуальності є теоретичною авторефлексією постмодернізму і його поетичним принципом;

виявлено, що терміни “інтертекст” та “інтертекстуальність” за своєю точністю, однозначністю і мотивуванням є такими, що відповідають вимогам ідеального об'єкта, і дали можливість замінити такі описові поняття як “вплив”, “джерела”, “запозичення”, “ремінісценції”, “сходження”, “відштовхування”, “наслідування взірця” тощо, які досить часто використовувались як оціночні; аргументовано, що мовний феномен (текст), який має високий ступінь індивідуалізації (через його високу цінність) і тривке існування у фонді культури, з більшою легкістю піддається аналізу в термінах структуральної і постструктуральної теорії (дослідженню його повторів, паралелізмів, інтертекстуальної відкритості, інтертекстуального вибуху смислу);

доведено, що інтертекстуальність ініціюється як з боку висхідного тексту (зазвичай завдяки його знаковості, авторитетності, високої художності), так і з боку похідного тексту. До того ж будь-який текст – це царина смислів, що виникають на перетині автора і читача і постійно трансформуються;

здійснено аналіз семіотики інтертексту, що не зводиться лише до “герменевтики” тексту (підхоплення і внутрішнього відтворення його смислу), з якою вона знаходиться в стосунках взаємододатковості. Інтертекстовий аналіз шляхом інтелектуальної реконструкції (і дистанційованого слова) сполучає текст з культурою як інтерпретативним, пояснювальним і логізуючим механізмом. Причому системні зв'язки кодів культури постають як найбільш функціональні для пояснення природи інтертекстуальності.

обґрунтовано, що теорія інтертекстуальності сприяє оновленню нашого розуміння розвитку культури. Інтертекстуальний підхід дозволяє поширити уявлення про активну актуальність на всю культуру в цілому (а не лише на безпосередніх попередників аналізованого нами культурного явища);

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів поширюється на сфери лінгвістики, герменевтики, естетики, соціології, культурології, феноменології, філософії культури; результати роботи можуть бути використані в навчальному курсі з “філософії культури” та культурологічних спецкурсах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки й положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на Міжнародних науково-практичних конференціях філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: “Дні науки – 2006” (Київ, 2006), “Дні науки – 2007” (Київ, 2007), “Дні науки – 2008” (Київ, 2008), “Шевченківська весна – 2008” (Київ, 2008).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у восьми публікаціях: чотирьох статтях, що були вміщені у фахових виданнях, затверджених ВАК України, та чотирьох викладах тез, опублікованих у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені означеною метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

Повний обсяг дисертації становить 179 сторінок, з них 163 сторінки основного тексту. Список використаної літератури включає 186 джерел і складає 15 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, визначаються його мета і завдання, теоретико-методологічна основа дослідження, окреслюється наукова новизна, розкривається практична і теоретична цінність отриманих результатів, наводяться дані про публікації та апробацію наукових досліджень авторки.

У першому розділі “Від тексту до інтертексту: генеза теорії інтертекстуальності” проводиться аналіз зміни парадигми текстоцентризму на парадигму інтертекстуальності, що призвела до акцентування проблеми взаємообумовленості понять “текст” та “інтертекст”. Авторка висвітлює проблему тексту та інтертекстуальності в її лінгвістичному та комунікативному аспектах.

У підрозділі 1.1. “Постструктуралізм як текстоцентризм” представлені основні засади філософії постструктуралізму, які вплинули на виникнення ідеї інтертекстуальності: розуміння культури як мовної і текстуальної діяльності; осмислення тексту як інтерпретації; аналіз тексту як культурного досвіду інтерпретатора.

Особливу увагу приділено динаміці тексту (що лишалася непоміченою при структурному аналізі): це ті елементи тексту, котрі неможливо звести до сегментного дихотомічного поділу, вони постають як несистемні, унікальні, неподільні. Постструктуралізм відкидає ідею, згідно з якою завжди існує структура, що гарантує пошук кінцевого значення.

Значення тексту є лише короткою зупинкою в нескінченному потоці тлумачень. Таким чином тотальне “заперечення структурності” знайшло втілення в ряді загальних інтенцій, котрі визначають постструктуралістський текстоцентризм (тобто прагнення уподібнити самосвідомість особистості певній сумі текстів, що власне і утворюють світ культури) і виступають теоретичною передумовою для виникнення феномену інтертекстуальності.

У підрозділі 1.2. “Поняття тексту в концепції М.М.Бахтіна” досліджуються ідеї вченого, які з часом були перенесені на ґрунт французького постструктуралізму і стали засновком в постулюванні ідеї інтертекстуальності.

На думку Бахтіна, текст (письмовий і усний) – це первинна даність всіх гуманітарних дисциплін і всього гуманітарно-філологічного мислення.; текст – це висловлювання, включене у мовленнєве спілкування (текстовий ланцюг); текст – це суб’єктивний образ об’єктивного світу, він є вираженням свідомості, яка щось відображає. Текст живе, лише дотикаючись до іншого тексту (контексту). Дослідження проблематики тексту стає питанням і відповіддю, тобто діалогом. Акцентування Бахтіним “внутрішньої діалогічності культури” та проблеми взаємодії текстів стало підґрунтям для концептуалізації ідеї інтертекстуальності.

У підрозділі 1.3. “Р.Барт: переплетення культурних кодів в тексті” розглядається співвідношення понять “твір”, “текст” та “інтертекст” в концепції Р.Барта. Дослідник взагалі не визнає іманентної сутності тексту, вводячи опозицію Текст/Твір: окремі твори набувають смислової повноти завдяки власній взаємспіввіднесеності, через те, що всі вони знаходяться в загальному інтертекстовому просторі: не існує жодного висловлювання поза його взаємодією з іншими висловлюваннями.

Зображуючи складне, багаторазове сплетення множини різнорідних кодів, дискурсів і голосів, Р.Барт доводить тим самим плідність визначення культури як Тексту. Текстовий простір безперервний, відкритий і безмежний, такий, що уможливорює включення нових елементів. Текст – це поле методологічних операцій, він розміщений в середині мови і існує лише в дискурсі.

Концепції тексту Барта від самого початку притаманне інтертекстове забарвлення: адже дослідник наголошує, що будь-який текст є між-текстом стосовно іншого тексту, він утворений з анонімних і разом з тим уже відомих цитат без лапок, причому мова не йде про стосунки джерел і впливів. Текст слід радше сприймати як щось невіддільне від безупинного процесу взаємодії його численних прочитань (“міжтекстової взаємодії”).

Таким чином, Барт дає наукове обґрунтування феномену інтертекстуальності в його філософському сенсі.

У підрозділі 1.4. “Текст як продуктивність в інтертекстовому семаналізі Ю.Крістевої” відображається концепт тексту та інтертекстуальності, постульовані відомою вченою Ю.Крістевою.

Здійснюючи власний семаналіз (критику смислів, його елементів і законів; вивчення діяльності означення і їх типів в тексті), Крістева визначає поняття “текст” як частину загального процесу матеріальних та історичних змін. Текст перетворюється на своєрідну арену, на якій здійснюються і презентуються епістемологічні, соціальні і політичні зрушення. Будучи поліфонічним (з причини множинності висловлювань, які поєднуються в ньому), текст, за Крістевою, можна порівняти з кристалічною решіткою.

Семіотика має проникнути крізь непрозорість знакового об’єкта і сконденсувати, згустити в продукт (в наявному тілі мови) подвійний процес продукування і трансформації смислу.

Розглядаючи текст як продуктивність, Крістева зазначає: будь-який текст являє собою пермутацію інших текстів, інтертекстуальність; в просторі того чи іншого тексту перехрещуються і нейтралізують одне одного висловлювання, взяті з інших текстів. Інтертекст Ю.Крістевої – динамічний, а інтертекстова структура не наявна від самого початку, а продукується по відношенню до іншої структури. Ми впізнаємо тут бахтінські ідеї: текст як своєрідна монада, яка відображає в собі всі тексти (в межах) даної смислової сфери.

Аналізуються в даному підрозділі також поняття “хора”, “означування”, “гено-” і “фено-текст”, які дозволяють сформулювати більш глибоке уявлення про філософську доктрину Крістевої як фундатора ідеї інтертекстуальності.

У підрозділі 1.5. “Текст як генератор нових смислів (Ю.М.Лотман)” аналізується теорія Ю.М.Лотмана, яка мала вагомий вплив на розвиток як текстологічних, так і лінгвістичних теорій сучасності. Мислитель доводить, що для семіотичного дискурсу актуальною є проблема трансформації поняття “текст”.

Лотман зазначає, що багатшаровий і семіотично неоднорідний текст, який здатний вступати в складні стосунки як з оточуючим культурним контекстом, так і з читацькою аудиторією, перестає бути елементарним повідомленням, спрямованим від адресанта до адресата; конденсуючи інформацію, текст набуває пам’ять. Культура наділена колективною пам’яттю саме завдяки текстам. Саме ця властивість робить текст смисловим генератором, а не лише пасивним сховищем ззовні закладених в нього смислів.

Таким чином, текст як генератор смислу, для того, щоб бути приведеним в роботу, потребує співбесідника. В цьому виявляється глибоко діалогічна природа свідомості. Щоб активно працювати, свідомість потребує свідомості, текст – тексту, культура – культури.

Текст здійснює вихід за власні межі, а отже інтертекстуальність є необхідною складовою повноцінного функціонування текстів культури. Отже, аналіз Лотманом процесу взаємодії “внутрішнього” і “зовнішнього” текстів відображає процес трансформації концепту тексту у концепт інтертекстуальності.

У підрозділі 1.6. “Комунікативна природа тексту” авторка звертається, передусім, до сучасної лінгвістики тексту, яка є комунікативною за своєю сутністю. З позиції лінгвістичного аналізу (наприклад, за О.Г.Ревзіною) генеза феномену інтертексту пов’язується з технікою інтертекстуального повтору, який передбачає акт референції. Тим самим висловлювання включається в дискурс і лише в просторі дискурсу набуває нових – інтертекстуальних – зв’язків і нових функцій (М.Фуко).

Звертаючись до концепції “мовного існування” Б.М.Гаспарова, авторка аналізує інтертекстуальні знаки, що зберігають і передають індивідуальне знання “для себе”, соціальне і культурне знання для соціуму; інтертекстуальні знаки – це своєрідні “упаковки”, багаті скарбниці смислу.

Таким чином, лінгвістичний аспект у дослідженні феномену інтертексту починається з того, що ми виділяємо дискурсивний повтор як основу інтертекстуальності і одночасно як невід’ємну частину мовної діяльності. В дискурсивному потоці реалізуються різноманітні прийоми інтертекстуальності, специфічні для конотативної системи.

Текст – це висловлювання, спроектоване на комунікацію, а це означає, що в такому висловлюванні комунікативна актуальність носить потенційний характер. Практично всі дослідники визнають комунікативну природу тексту, характеризуючи текст як певну систему мовленнєвих знаків і знакових послідовностей, якій притаманна комунікативність.

Отже, опозиція текст-середовище, по-перше, розглядається на комунікативній підставі, по-друге, задає основні параметри такого розгляду і, по-третє, дозволяє віднайти в тексті комунікативні характеристики, обумовлені середовищем. Звідси випливає висновок, що духовна діяльність здійснюється саме в процесі комунікативної взаємодії людини і тексту.

У другому розділі “Універсум культури як інтертекст” розглядаються теоретико-методологічні засади ідеї інтертекстуальності в контексті філософії культури; визначаються механізми та типи інтертекстуальних зв’язків культури та функції інтертексту. Також здійснено аналіз інтертексту як взаємообміну між індивідуальною свідомістю і простором міжособистісного сприйняття.

У підрозділі 2.1. “Феномен інтертекстуальності в сучасних культур-філософських концепціях” проаналізовані основні визначення інтертекстуальності, що існують в сучасній гуманітаристиці. Взявши інтертекстуальність за предмет теоретичної рефлексії, дослідники даного феномену відразу усвідомили факт, що будь-який текст, у його найрізноманітніших аспектах, наскрізно пронизаний іншими текстами.

В безперервній дискусії про теоретичний статус інтертекстуальності, авторка зокрема виділяє концепцію Н.П’єге-Гро, вагомість якої забезпечена незаперечним фактом: простір культури – це місце взаємоорієнтації і взаємодії текстів; будь-який з них може бути прочитаним як продукт всотування і трансформації багатьох інших текстів. Інтертекстуальність (за Т.Борисовою) – це нескінченний ряд цитат, які самі по собі розмножуються, епіграфів, чужих слів; цей процес є практично невичерпним, він ніколи не замовкає; текст (як і інтертекст) в сучасному семіотичному дискурсі розглядається як довершене сховище всіх можливих смислів.

В дисертації досліджується проблема еволюції теорії інтертекстуальності в світлі сучасної інтегральної парадигми наукового знання.

Показовою є теорія Н.А.Кузьміної, де інтертекст потрактовується як текстова семіотична культуросфера, яка характеризується процесами породження, розуміння/інтерпретації і взаємодії текстів. Дослідниця вивчає лінгвокультурологічний зміст базових природничо-наукових понять (енергія, ентропія, резонанс і т.п.), окреслюючи перспективи їх застосування в теорії функціонування текстів. Кузьміна запропонувала метамову опису динамічних процесів в інтертексті, що дозволяє на єдиній концептуальній основі пояснити закономірності співвідношення тексту з часом і творчим суб’єктом, механізми реінтерпретації класичних творів.

Дослідники-філософи говорять про інтертекстуальність як: об’єктивно існуючу реальність, що є продуктом творчої діяльності; новий спосіб прочитання і витлумачення текстів; теорію усіх можливих текстів; потужну інтерпретативну систему; несвідомий субстрат, вписаний у культурний простір.

У підрозділі 2.2. “Механізми та типи інтертекстуальних зв’язків культури” мова йде про підходи до вивчення феномену інтертекстуальності, які представлені аналізом двох позицій – читацької і авторської.

Стосовно механізмів функціонування інтертекстуальності авторка зазначає наступне: відновлення інтертекстуальних відношень в новому тексті відбувається на основі “пам’яті слова”: референційної, комбінаторної, звукової та ритміко-синтаксичної. Типи інтертекстуальних відношень презентовані в даному параграфі на прикладі поняття “транстекстуальності”, постульованого Ж.Женетом, який виділив п’ять типів відношень між текстами: інтертекстуальність, паратекстуальність, архітекстуальність, метатекстуальність та гіпертекстуальність.

Також даний підрозділ презентує аналіз співвідношення понять “інтертекст” та “гіпертекст”. “Гіпертекст” – це текст, фрагменти якого устатковані тісною системою виявлених зв’язків з іншими текстами і пропонують читачеві різноманітні “шляхи” прочитання.

Таким чином, кожен текст виявляється включеним в загальну систему створених до нього і паралельно з ним текстів, набуває візуального багатовимірного уявлення і стає

“мультисеквенціальним”, тобто читається в будь-якій послідовності. Подібне подання тексту забезпечує його “децентрацію”, і тому цілком природно, що орієнтація на “гіпертекстуальну свідомість” породжує тексти, створені за зразком словників чи енциклопедій.

За Є.В.Бірюковим, гіпертекст завжди тільки будується, його закінчення губиться в нескінченності. Така композиція тексту певною мірою прирівнює на рівні інтерпретації письменника і читача, оскільки вибір і зміна спрямування і способу читання тексту залежить переважно від того, хто “споживає” інформацію. В цьому сенсі інтертекстуальність і гіпертекстуальність мають різну спрямованість, на що, зокрема, звертає увагу М.Ріфатер, вказуючи, що подана в тексті авторська інтертекстуальність – тобто структурована сітка обмежень, що накладається текстом на сприйняття читача, – знаходиться в протиріччі з аморфною сіткою вільних асоціацій, яку припускає гіпертекстуалізація. Такі дослідження є особливо актуальними в сучасну інформаційну епоху.

У підрозділі 2.3. “Функції інтертексту” аналіз функцій інтертексту цілком обґрунтовано розглядається в контексті аналізу функцій мови, тому в основу дослідження покладена запропонована Р.Якобсоном схема комунікативного акту і мовних функцій.

Беручи за опертя функції повідомлення: референтивну, емотивну, спонукальну, фатичну, металінгвістичну та естетичну, дослідники текстологічної теорії (зокрема Н.В.Муравйова), постулюють функції інтертексту.

Отже, модель мовленнєвого акту комунікації і мовних функцій Р.Якобсона, яка справедливо вважається класичною, стала основним джерелом наукових розвідок, присвячених проблемі функцій інтертекстового аналізу. Проте в сучасній літературі зустрічаються спроби доповнити перелік цих функцій такими: функція авторитетного підтвердження, ілюстративна функція тощо. Таким чином, аналіз функцій інтертексту є необхідною складовою дослідження сучасного культур-семіотичного дискурсу, а також суттєво розширює горизонт розуміння ідеї інтертекстуальності, репрезентуючи евристичне значення інтертекстового аналізу в сучасній філософській парадигмі.

У підрозділі 2.4. “Інтертекст як взаємообмін між індивідуальною свідомістю і простором міжособистісного сприйняття” інтертекстуальність постає як первинна настанова того, хто сприймає, функціонуючи на перетині взаємодії “свого” і “чужого” тексту.

Досліджуючи сучасний стан комунікації “художник-глядач/читач” як ниву динамічної взаємодії інтерпретацій, ми говоримо про можливість індивідуальних людських свідомостей створювати певний міжособистісний простір (загальне переживання в глядацькому залі, інтеракція з громадськими і особистісно-життєвими контекстами, обмін враженнями, мас-медіа).

Такий міжособистісний простір формується як результат певних взаємодій індивідуальних відсилань, і, водночас, здійснюючи зворотній зв'язок, надсилає індивідуальній свідомості імпульси, які корегують первинне сприйняття. Тобто мова йде про постійний взаємообмін між індивідуальною свідомістю і простором міжособистісного сприйняття, який і позначають як інтертекст. Якщо існує подібний взаємообмін, то ми можемо говорити про взаємозв'язок між феноменологічним і семіотичним дискурсами, між інтерсуб'єктивністю та інтертекстуальністю.

У третьому розділі “Семіотика інтертекстуальності” проводиться звернення до семіотики як науки про знаки і знакові системи, про смислові сліди людської діяльності. Семіотика допомагає розглядати всі феномени культури як факти комунікації, даючи можливість побачити людське життя у вигляді павутиння кодів і постійного переходу від одного коду до іншого.

У підрозділі 3.1. “Діалогізм як семіотика, орієнтована на процес” мова йде про феномен діалогу як класичну форму мовленнєвого спілкування, де передбачається завершеність висловлювання. Критерієм цієї завершеності є можливість відповідати на нього. Мовлення завжди має процесуальний, динамічний характер (як реалізація мови-коду).

Предметом семіотики є семіотичні процеси – семіозис – процеси, в які задіяні знаки (а знаку відповідає текст). Виробництво і відтворення мовленнєвого висловлювання (за Сосюрмом) – це семіотичний процес. Семіотика, орієнтована на процес, стала вихідним пунктом теорії діалогічності.

Ю.Крістева, аналізуючи творчість М.М.Бахтіна, вказує на діалогічні стосунки: стосунки, що структурують розповідь (“автор – персонаж” + “суб’єкт процесу висловлювання – суб’єкт результату висловлювання”), можливі лише тому, що діалогічність внутрішньо властива мові. Сама тому в семіотичній Ю.Крістевій інтертекст постає як простір сходження різноманітних цитатій (предметом цитатії являються не запозичені з інших творів конкретні фрази, а різноманітні дискурси, з яких, власне і складається культура, і (як казав Р.Барт), – в атмосферу яких незалежно від своєї волі занурений будь-який автор).

Крістева, вказуючи на відкриття, зроблене Бахтіним (будь-який текст є продуктом трансформації іншого тексту), постулює, що сьогодні на місце поняття інтерсуб’єктивності постає поняття інтертекстуальності.

Статус слова як мінімальної одиниці тексту є не лише медіатором, що пов’язує структурну модель з її культурним оточенням, але й регулятором, що керує процесом переходу діахронії в синхронію. Завдання семіології – у встановленні таких формальних операцій, за допомогою яких і став можливим опис способів поєднання слів в діалектичному просторі текстів.

У підрозділі 3.2. “Інтертекстуальність як семіотика, орієнтована на код” проаналізовані семіотичні концепції Ю.М.Лотмана, Дж.Гопкінса, М.Ріфатера та У.Еко.

Виникнення нових текстів в семіотичному просторі культури Ю.М.Лотман пояснює через поняття “семіосфера”: будь-яка окрема мова занурена в семіотичний простір, і лише завдяки взаємодії з цим простором вона здатна функціонувати; поза семіосферою немає ні комунікації, ні мови. В усьому просторі семіозису відбувається постійне відновлення кодів.

Текст, пропущений крізь якісь інші тексти, які виконують роль інтерпретатора, – це текст, пропущений крізь код традиції. Ситуація розуміння між текстом і читачем досягається єдністю кодуєчих систем автора і аудиторії, єдністю мови і культурної традиції. Виникнення інтертексту, за Лотманом, відбувається в процесі зіткнення певного тексту з іншими семіотичними системами, при цьому породжується “третій” інтертекстовий простір, принципово новий і непередбачуваний, який постає в рамках культурної спільноти “генератором нових смислів”.

В семіотичному дискурсі запроваджується поняття інтерпретанти, що корелює з поняттям проміжного знаку Ч.Пірса: знакові відповідає текст, а об’єктові – інтертекст, щодо якого встановлюється референція: слова мають своїми референтами інші тексти. Інтертекстуальність функціонує тоді, коли прочитання тексту проходить через інтерпретанту.

На думку М.Ріфатера (а вслід за ним Дж.Гопкінса і У.Еко), текстуальна інтерпретанта існує у формі іншого тексту, інтегрує інтертекстуальність, унаслідок чого інтертекстуальний зв’язок підпорядковується тим самим правилам детермінації, що й текст. В концепціях Дж.Гопкінса і М.Ріфатера залучаються до розгляду суміжні з інтертекстуальністю поняття: матриця, гіпограма, інтерпретанта.

В творчості У.Еко аналізуються поняття семіозису, тексту та “інтертекстуальної енциклопедичної компетенції”. На думку У.Еко, семіологічне дослідження розглядає всі феномени культури як факти комунікації, а окремі повідомлення організуються і стають зрозумілими у співвіднесеності з кодом. Комунікативний ланцюг будується тоді, коли певне повідомлення, організоване на базі одних кодів, інтерпретується за допомогою інших, позаяк воно виявляється носієм багатьох значень і смислів.

Автор може передбачити “ідеального читача”, здатного оволодіти різноманітними кодами і готового сприймати текст як “лабіринт”, складений з множини заплутаних маршрутів.

“Інтертекстуальна компетенція” (в теорії У.Еко) дозволяє читачу впізнавати цитати не лише в сенсі формальної констатації їх наявності, а і в сенсі їх змістовної ідентифікації. Для формування асоціацій, без яких жоден текст не може бути означений, знадобиться актуалізація певного набору культурних кодів. Таким чином, семіотична проблематика виводить нас у простір досліджень феномену інтертекстуальності.

Виходячи з того, що інтертекстуальне знання є частиною мови і енциклопедії (У.Еко), а будь-який культурний простір є завжди інтертекстуальним, інтертекстуальність піддається аналізу як “інтертекстуальний семіозис” (визначення Ч.Пірса) і є обов’язковою складовою семіотики культури. Проте, коли мова йде про інтертекстуальність, аналіз семіотичного переплетення текстів

має бути доповненим розглядом соціокультурних характеристик (таких як національно-культурна специфіка мовленнєвого спілкування), притаманних певній лінгвокультурній спільноті.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Представлене дослідження є спробою культур-філософського осмислення ідеї інтертекстуальності як феномену взаємодії тексту з семіотичним культурним середовищем.

1. Доводиться, що в постструктуралістській текстологічній теорії взаємодія тексту зі знаковим фоном постає як фундаментальна умова смислотворення: будь-яке слово (текст) є перетином інших слів (текстів), діалогом різноманітних видів письма – письменника, одержувача і письма, утвореного теперішнім чи попереднім культурним контекстом. Якщо основу тексту складає його вихід в інші тексти, то текст – це втілення множини інших текстів. Смісл виникає саме в результаті поєднання семантичних векторів, що виводять в широкий культурний контекст, який виступає стосовно будь-якого тексту як зовнішнє семіотичне середовище.

2. Визначається, що термін “інтертекст” вдало застосовується для позначення сукупності текстів (поєднаних за часом їх створення, за способом передання, жанрами, цариною застосування чи мовою), що існує (на ідеальному, віртуальному чи бібліотечному рівнях) як стала множина.

3. Аналізуючи механізм міжтекстових стосунків, досліджується поняття інтертекстуального діалогу, що передбачає осмислення будь-якого тексту як такого, в якому відгукуються попередні тексти. Виходячи з такого постулату, текст завжди є вписаним в процес смислообміну з широким культурним середовищем, і саме в такому обміні реалізує себе безособистісна продуктивність тексту.

4. Проводиться думка про те, що текст – це царина смислів, що виникають на перетині автора і читача і постійно трансформуються. Адже читаючи будь-який текст, ми отримуємо авторське повідомлення, дешифруємо його, а отже відтворюємо роботу по розумінню тексту (детерміновану його структурами). При цьому ми використовуємо весь обсяг нашого життєвого досвіду і культурного багажу; іншої форми контакту з текстом не існує.

5. Обґрунтовується положення про те, що в сучасній текстологічній теорії проблема текстуальності осмислюється невіддільно від ідеї інтертекстуальності і ґрунтується на ній. Кожний текст, організуючи тексти-попередники і переструктуровуючи попередній культурний фонд, створює навколо себе особливу інтертекстуальну царину. Отже, ми можемо стверджувати, що теорія інтертекстуальності сприяє оновленню нашого розуміння розвитку культури. Мова йде по суті про генезу нових явищ із усієї попередньої культури, а не лише з її активної актуальності. Таким чином, інтертекстуальний підхід дозволяє поширити уявлення про активну актуальність на всю культуру в цілому (а не лише на безпосередніх попередників аналізованого нами культурного явища).

6. Аргументується ідея про те, що постструктуралізм заперечує розуміння інтертекстуальності лише в сенсі зведення її до джерел і впливів. Власне, в постструктуралістській системі відліку коректно говорити не про смислообмін тексту з культурним середовищем, а про конституювання смислу в процесі його руху в культурному середовищі – крізь тексти, кожен із яких виступає як конкретна семантична конфігурація багатьох смислових потоків, але жоден не може розглядатися як джерело іншого, тому що жоден з них не існує поза цією всеохопною інтертекстуальною грою, поза якою немає і не може бути тексту як такого.

7. Шляхом аналізу функцій інтертекстового аналізу, продемонстровано, що в розмовному мовленні інтертекстуальні зв'язки передусім слугують для спрощення процесу комунікації, зберігаючи здатність інтертекстуальної одиниці привносити в мовленнєву ситуацію контекст висхідних текстів. Взаємопроникнення різних мовних шарів посилюють інтертекстуальність сучасної розмовної практики.

8. Констатується думка про те, що семіотика інтертексту не зводиться лише до “герменевтики” тексту. Інтертекст сполучає текст з культурою як інтерпретативним, пояснювальним і логізуючим механізмом. Стосунки між герменевтикою і інтертекстовим аналізом є взаємодоповняльними. За один і той самий текст герменевтика буде казати мовою підхоплення смислу і його внутрішнього

відтворення, а інтертекстовий аналіз – мовою дистанційованого слова й інтелектуальної реконструкції.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Комісар Л.П. Роль “інтертекстової” революції в сучасній культур-філософській думці / Л.П. Комісар // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2006. – № 10-11. – С. 98-103.
2. Комісар Л.П. Рецепція ідей М.М.Бахтіна в сучасних культур-філософських концепціях інтертекстуальності / Л.П. Комісар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Філософія. Політологія. – 2007. – Випуск 84-86. – С. 32-35.
3. Комісар Л.П. Від тексту до інтертексту: генеза теорії інтертекстуальності / Л.П. Комісар // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – 2007. – Випуск 20. – С. 21-28.
4. Комісар Л.П. Інтертекстуальність як семіотика, орієнтована на код (аналіз комунікативно-семіотичної теорії Умберто Еко) / Л.П. Комісар // Мультиверсум: Філософський альманах. – 2008. – Випуск 68. – С. 26-37.
5. Трансформація парадигми текстуальності в постструктуралізмі: матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції [“Дні науки філософського факультету – 2006”], (Київ, 12-13 квітня 2006 р.) / – К.: ВПЦ «Київський університет», Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2006. – Ч. VI – С. 27-29.
6. Феномен “відкритого твору” в контексті ідеї інтертекстуальності: матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції [“Дні науки філософського факультету – 2007”], (Київ, 18-19 квітня 2007 р.) / – К.: ВПЦ «Київський університет», Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2007. – Ч. II – С. 80-82.
7. Текст та інтертекст: смислороджувальні можливості: матеріали доповідей та виступів міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 90-річчю з дня заснування Українського Студентського Наукового Товариства Київського Університету Святого Володимира [“Шевченківська весна – 2008”], (Київ, 20-23 березня 2008 р.) / К.: ВПЦ «Київський університет», Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2008. – Випуск VI. Ч.I – С. 208-209.
8. Ідея інтертекстуальності в світлі семаналізу Ю.Крістєвої : матеріали доповідей та виступів міжнародної наукової конференції [“Дні науки філософського факультету – 2008”], (Київ, 16-17 квітня 2008 р.) / – К.: ВПЦ «Київський університет», Київський національний університет ім.Тараса Шевченка, 2008. – Ч. IV – С. 79-80.

АНОТАЦІЇ

Комісар Л.П. Ідея інтертекстуальності в філософії культури. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2008.

Дисертація присвячена культур-філософському аналізу ідеї інтертекстуальності як феномену взаємодії тексту з семіотичним культурним середовищем. Дослідження охоплює коло питань, пов'язаних з новим, неklasичним розумінням тексту: текст (в широкому сенсі) не лише відображає реальність, а й сам є реальністю культури і, відповідно, – реальністю цілого світу.

Проводиться теоретико-філософський аналіз постструктуралістського текстоцентризму, провідних текстологічних теорій сучасності, комунікативної природи тексту; досліджуються механізми та типи інтертекстуальних зв'язків культури та функції інтертекстового аналізу.

Аналізується семіотика інтертекстуальності шляхом порівняння феномена діалогізму як семіотики, орієнтованої на процес та феномена інтертекстуальності як семіотики, орієнтованої на код.

Акцентується увага на двох моментах у визначенні інтертекстуальності: по-перше, жоден новий текст не може вважати себе автономним через обов'язкову присутність в ньому інших текстів, і,

по-друге, тексти функціонують лише на дискурсивній ниві культури. Отже, формулювання сучасної цілісної концепції культури не можливе сьогодні без детального дослідження ідеї інтертекстуальності.

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальність, текст, постструктуралізм, діалогізм, дискурс, комунікація, семіотика, культура.

Комисар Л.П. Идея интертекстуальности в философии культуры. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2008.

Диссертация посвящена культур-философскому анализу идеи интертекстуальности как феномена взаимодействия текста с семиотической культурной средой. Исследование охватывает ряд вопросов, касающихся нового, неклассического понимания текста: текст (в широком смысле) не только отражает реальность, но и сам есть реальностью культуры и, соответственно, – реальностью целого мира.

В диссертации рассматривается проблема генезиса теории интертекстуальности. В процессе исследования показано, что каждый текст, организовывая предыдущие тексты и перестраивая предварительный культурный фонд, создает вокруг себя особенную интертекстуальную среду. Проведен теоретико-философский анализ постструктуралистского текстоцентризма, ведущих текстологических теорий современности, коммуникативной природы текста; исследованы механизмы и типы интертекстуальных связей культуры и функции интертекстуального анализа.

Проводится мысль, что интертекстуальность инициируется как со стороны исходного текста (благодаря его знаковости, авторитетности, высокой художественности), так и со стороны производного текста. К тому же любой текст – это царство смыслов, которые возникают на пересечении автора и читателя и постоянно трансформируются.

Аргументируется, что термин “интертекст” удачно применяется для обозначения совокупности текстов (объединенных по времени их создания, по способу передачи, жанрам, сфере применения или языку), существующей (на идеальном, виртуальном или библиотечном уровнях) как постоянное множество.

Анализируется семиотика интертекстуальности путем сравнения феномена диалогизма как семиотики, ориентированной на процес и феномена интертекстуальности как семиотики, ориентированной на код. Показано, что семиотику интертекста недопустимо сводить только к “герменевтике” текста, ведь интертекст соединяет текст с культурой как интерпретативным, объяснительным и логицирующим механизмом. Отношения между герменевтикой и интертекстуальным анализом являются взаимодополняющими. Об одном и том же тексте герменевтика будет говаривать языком подхватывания смысла и его внутреннего воспроизведения, а интертекстуальный анализ – языком дистанцированного слова и интеллектуальной реконструкции.

Акцентируется внимание на двух моментах при определении интертекстуальности: во-первых, ни один новый текст не может считать себя автономным из-за обязательного присутствия в нем предыдущих текстов, и, во-вторых, тексты функционируют только на дискурсивном поле культуры. Таким образом, формулировка современной целостной концепции культуры не возможна сегодня без тщательного исследования идеи интертекстуальности.

Ключевые слова: интертекст, интертекстуальность, текст, постструктуралізм, діалогізм, дискурс, комунікація, семиотика, культура.

Komisar L. The Idea of Intertextuality in the Philosophy of Culture. – Manuscript.

Thesis for an academic degree of a candidate of philosophical science of speciality 09.00.04 – Philosophical Anthropology and Philosophy of Culture. – National Taras Shevchenko University of Kyiv, 2008.

The dissertation deals with the cultural-philosophic analysis of the idea of intertextuality as the phenomenon of interaction of a text and semiotic cultural environment. The research covers a range of questions associated with the new, classic interpretation of a text: A text (in the broad sense) not only reflects, represents the reality, but it is itself the reality of the whole world. The author in the philosophic way analyzes the poststructuralist textual centrism, the main textual theories of the modernity, the communicative nature of the text, researches the phenomenon of the intertextuality in the modern cultural-philosophic conceptions. She describes the mechanisms and the types of the intertextual connections of the culture and the functions of the intertextual analysis.

The author accents on the two moments in the definition of intertextuality: Firstly, no new text can be considered autonomous in the way of obligatory presence of the another texts, and secondly, the text functions only in the discursive field of culture. Thus, the formulation of the modern integral conception of philosophy is impossible today without the detailed research of the idea of intertextuality.

Key words: intertext, intertextuality, text, poststructuralism, dialogism, discourse, communication, semiotic, culture.